

# Varats egen sång

*I Nobelpristagaren Jon Fosses stora verk ljuder ekot av mäster Eckhart.*

AV LISBETH GUSTAFSSON

”DU OCH DEN HÄR tron din, säger Åsleik, jag förstår mig inte på det.” Fiskaren Åsleik brukar inte ha svårt att veta om en person tror på Gud eller inte, även om han själv inte ”tillhör de gudliga”. Men när hans granne konstnären säger att ”Gud är intet” förstår han inte vad det betyder. Hur kan man gå i kyrkan och tro på ingenting? Konstnären Asle svarar att ingen kan tänka sig fram till Gud. ”För antingen märker man att Gud är nära eller så märker man det inte. För Gud är både en frånvaro långt borta, ja själva varat ja, och en närvaro alldeles nära.” Åsleik tänker att det är väl så det är för Asle, men det hänger inte ihop ...

Det finns ett eko av Mäster Eckharts andliga undervisning i Jon Fosses stora verk *Septologin*. Den består av sju romaner samlade i tre band, *Det andra*

*namnet, Jag är en annan, Ett nytt namn*. Det är den åldrande konstnären Asle som ger röst åt en verklighetsuppfattning förankrad i den kristna mystiken. Han förbryllar ofta sin vän fiskaren genom att tala om Gud i negationer och genom sitt sätt att vara. Medan fiskaren lever sitt invanda vardagsliv rör sig konstnären i ständig dialog med existensens mysterium.

Det är Mäster Eckhart som har visat honom vägen till Guds rike, som han säger. Om det inte vore för Mäster Eckhart hade han aldrig funnit ord ”för den närhet som Gud i sin tystnad ger mig”. Just därför vill han helst inte tala om Gud för det vore att missbruka Guds namn. Gud är den som är, det onämnbare, själva varat, ”... ja, den innersta bilden, i varje människa, som ett uppfyllt intet, som ett lysande mörker, tänker jag, och det var därför allt blev till ...

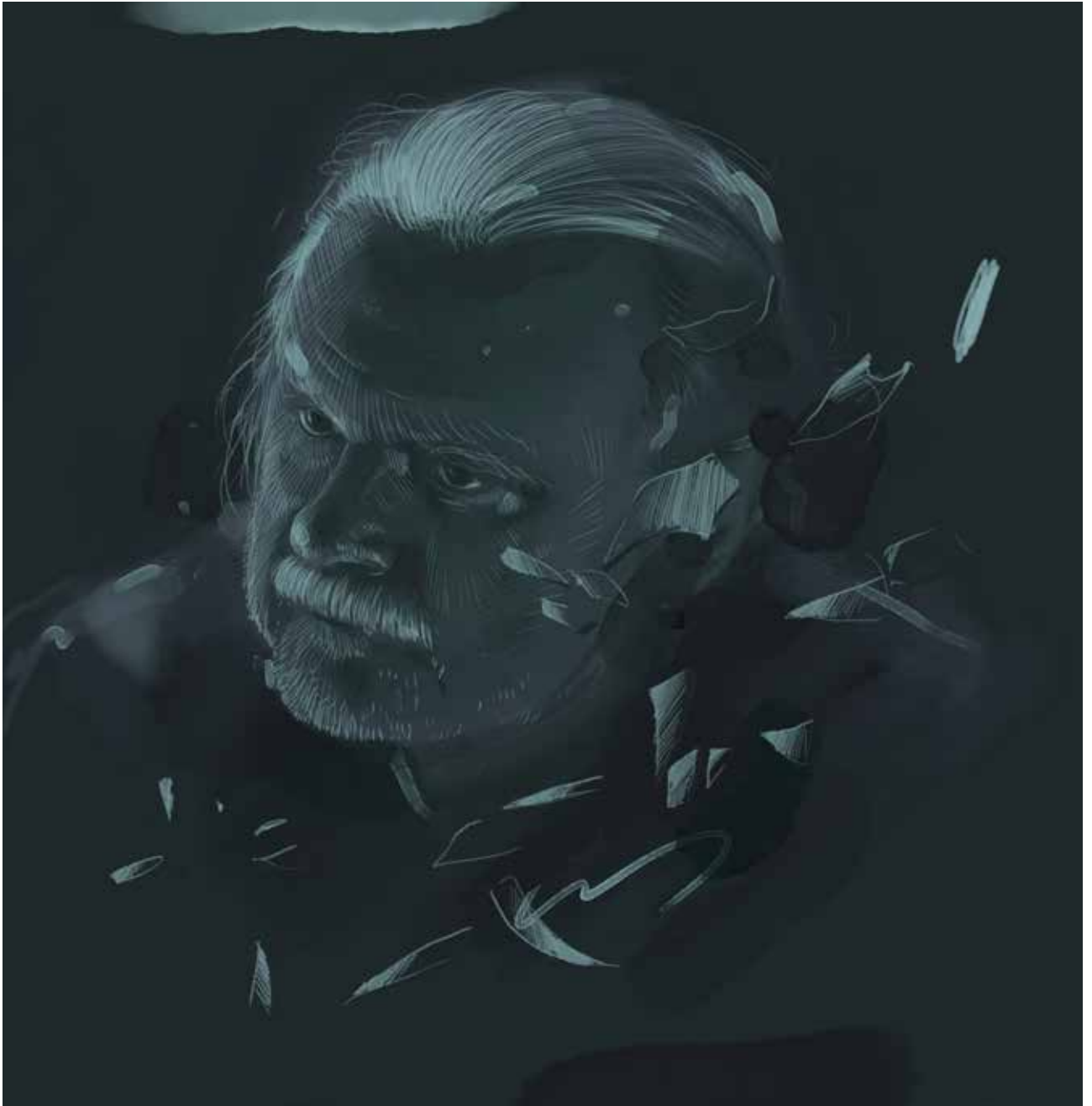


BILD: MATTIAS KÄLL

för Gud blir till i själen och själen blir till i Gud, så som Mäster Eckhart skriver...”

Kristen mystik skiljer traditionellt mellan en apofatisk och en katafatisk hållning till det gudomliga. Konstnärens sätt att tala om Gud är ett exempel på apofatisk mystik, en *via negativa*, som i Eckharts anda omtalar Gud i negationer, eftersom Gud till sin natur är ofattbar. Att som Asle få erfara Guds närvaro i tystnaden är ett verk av nåden, ett ordlöst mysterium. Katafatisk mystik, kallad *via positiva*, känns igen på mer målande beskrivningar av Gud som ”skönheten”, ”ljuset”, ”kärleken”. Under kristendomens första millennium beskrevs den kontemplativa erfarenheten i mer mänskliga och positiva ordalag.

**MÅNGA HAR VITTNAT** om en säregen stillhet i Jon Fosses författarskap. Det finns inga spår av provokation eller samtidskommentarer i hans texter – bara denna varats egen sång. I *Det andra namnet* talar den gamle konstnären Asle om den ”tomma stillheten” som den sannaste av böner, en bön när Gud är riktigt nära. Asle är, som Fosse själv, praktiserande katolik och läser sin Pater Noster minst tre gånger om dagen. Ändå är den sannaste bönen den som inträder när han blir helt tömd. När han sitter i den tomma stillheten, bara sitter och ser in i tomma intet. Dessa stunder tror han ”gör om sig till ljus i målningarna, till ljus som blir tydligt i mörkret, ja blir till lysande mörker...”

I alla bilder som Asle målar måste det finnas ett osynligt ljus. Var ljuset kommer ifrån vet han inte. Bara att det är lättare att få bilderna att lysa ju mörkare det är. Han ger aldrig ifrån sig en målning innan han har sett om den verkligen lyser. Och det är alltid – alltid – mörkret i bilden som lyser mest. Så har det

också varit i hans liv, säger han, ”när det har varit som mörkast har ljus visat sig, och då har mörkret börja lysa”. Men om det lysande mörkret talar han inte med Åsleik för då säger Åsleik bara att han dessvärre inte hör till de gudliga.

**S**OM LITEN VAR JON Fosse med om en händelse som han själv tror var avgörande för att han blev konstnär. Han var 7 år när han kom springande på isen med en glasflaska i handen. Olyckan var framme och han halade, flaskan krossades och en skärva skar upp pulsådern. Där på isen var han med om något som kan liknas vid en nära döden-upplevelse. Han såg sig själv, de andra omkring honom och husen där hemma utifrån, medan han själv befann sig på en mycket fin och fridfull plats. Händelsen finns beskriven i *Jag är en annan*, och där är det konstnären Asle som minns hur han som barn ramlade på isen och fick pulsådern uppskuren. Och hur ”han är inne i det skimrande molnet av glimmande lysande genomskinligt guldstoff och han är inte rädd, han känner som en lycka, som en stor frid...”

I essäboken *När en ängel går genom scenen* berättar Jon Fosse om sin barndomsupplevelse i ett kapitel kallat *Negativ mystik*. Där beskriver han hur den andliga erfarenheten redan i söndagsskolan gjorde honom upprorisk mot kyrkans förkunnelse om synd och skuld. Hur upprörd han blev över lärare som söndag efter söndag ”predikade för småungar” om omvändelse och frälsning. Eller varnade tonåringar för dans och dryckenskap med hot om att ingen visste när deras timme var slagen...” Mina erfarenheter säger mig att i mötet med den sortens människor kan

jag bara vända ryggen till och gå. Vill man ha kvar ett förhållande till det gudomliga, måste man vända ryggen till och gå. I mitt fall uppnådde de kristna i alla fall att jag i flera år stolt gick omkring och kallade mig själv för hedning. Hur löjligt det än låter.”

**DEN NORSKA PURITANISMEN** har ändå påverkat Jon Fosse mer än han själv vill erkänna, skriver han i essän om negativ mystik. Det var universitetsstuderna i Bergen, och framför allt läsningen av Martin Heideggers *Varat och tiden*, som öppnade hans ögon för ”missionsföreningskvinnornas universum” hemma på Västlandet. Det väcktes en kärlek till deras sätt att tro, som lever kvar hos honom. I essän talar han om två olika sidor av den norska puritanismen, kväksamfundet och pietismen, som båda bar på ”mystiska insikter som också styrde människors liv och tankar”.

Hans morfar växte upp på en ö i Rofylke där kväkarna hade ett starkt fäste. Deras tysta möten och öppenhet för *det inre ljuset* påverkade Jon Fosse på djupet redan i ungdomen. Därtill är familjen släkt med den norske landskapsmålaren Lars Hertervig (1830–1902) som har kallats ”ljusets målare”. Också han en kväkare som Jon Fosse berättar om i fiktiv form i romanen *Melancholia*. Den pietistiska fromheten förkroppsligades av hans farmor, som gick i kyrkan och på möten i bönehuset. Hon kom från en gård en bit upp på fjället och talade ”på sitt milda sätt” om en upplevelse i ungdomen. Hon hade ”på något sätt sett allt och sig själv som en del av allt, genomträngt av något lysande, sa hon, på ett sätt som om allt blev förklarat, blev skimrande, och hon kände sig som en del av ett sammanhang hon inte kunde förklara ...”. Om sin farmor säger han att hon ”nog fortfarande är en av de bästa människor jag har känt”.

”Till slut var det skrivandet som lyckades rubba hans ‘trygga ateism’.”

Den inre erfarenheten som Jon delade med sin morfar och farmor benämner kväkarna som *Gud i människan*. Själv skulle han lika gärna kalla det för *skriften i människan*, säger han. För till slut var det skrivandet som lyckades rubba hans ”trygga ateism” och ge honom något som kan liknas vid det andra upplever i religiösa gemenskaper eller i naturen. ”Det är skriften som har förvandlat mig och låst upp min självbelättna trygghet och ersatt den med en ödmjuk visshet om att vara överlämnad både till den andras och det andras händer. Det som är jag, jag själv, finns alltså på villkor av nåden från den och det andra.”

**MÄSTER ECKHART TALAR** i en av sina predikningar om en människa som i en dagdröm blir havande med intet, på samma sätt som en kvinna blir havande med



ett barn. I detta intet föds Gud, förklarar han, Guds högsta strävan är att föda. Gud föder ständigt sin son i människans själ. "Och då framgår nåden. Nåden ingjutes då", säger Mäster Eckhart. "Nåden *verkar* icke; dess vardande är dess verk. Den strömmar fram ur Guds väsen och strömmar in i själens väsen, men icke i själens krafter."

Samtidigt heter det att nåden föds när tiden är fullbordad, "när det icke mer finns någon tid". Med det menas ett tillstånd i våra liv när vi har lämnat de tidsbundna tingen och låter vårt hjärta vara i evigheten. Varför drev Jesus ut månglarna ur templet, frågar Mäster Eckhart retoriskt i en av sina predikningar. För att templet är människans själ, är svaret. Gud har skapat människan till sin avbild och like, "varken

i himmelriket eller på jorden, bland alla de ting som Gud har skapat så vackert, finns det något som liknar honom så som människans själ. Därför vill Gud ha detta tempel tomt, så att inget annat finns däri än Gud allena".

Guds vara är en form av aktivitet för Mäster Eckhart, ett skeende i människans tömda själ, där sonen föds fram i all evighet. Avskildheten och den frivilliga fattigdomen är villkoret för själens mottaglighet och dynamiska tillblivelse bortom alla bilder och föreställningar. Mäster Eckhart förkunnar en radikal fattigdom som vägen till sann frihet. "Ty skall människan vara i sanning fattig, så måste hon vara så fri från sin skapade vilja, som hon var innan hon ännu fanns till. Så länge ni har viljan att uppfylla Guds

”Mäster Eckhart är mycket tystlåten om sin egen väg till mystikens inre djup.”

vilja och har åstundan efter evigheten och efter Gud, så länge är ni inte riktigt fattiga. Ty endast den är en fattig människa som *ingenting* vill och *ingenting* begär.”

Jon Fosse vill ogärna tala om sitt skrivande, men i essän om negativ mystik gör han ett undantag. Skrivandet är för honom en gåva som han känner ödmjukhet inför. Han vill inte säga att det är en gåva från Gud men att det är ett mysterium. Han vet inte varifrån skriften kommer och vill helst omge processen med tystnad. ”Kanske för att vissheten i sig själv är tyst, som det osagda i det sagda”, skriver han. Han börjar bara skriva och skriver på. Efter en stund ser han en riktning och den håller han fast vid. ”Men riktigt så enkelt är det inte heller”, fortsätter han,

”för om jag ska klara av att hålla den riktningen måste jag lyssna mig fram, intuitivt, och med förståelse, ett slags lyssnande i det mörker som så gärna vill bli till ljudet av helhetens ljus.”

När det gäller språkets form ser han själv en påverkan från den puritanska fromheten under uppväxten. De besvärjande omtagningarna i hans texter är hämtade från bibeln och den kristna traditionen. Hans tankar om att romanen inte ska vara vänd mot världen, utan själv vara en värld, liknar han vid puritanernas önskan att inte vara i den stora världen, utan i den egna avskilda världen.

**L**JUSET I JON FOSSES mörker är också förbundet med smärta, med det som gör mycket ont att minnas. Septologins långa berättelse om den åldrande änkemannen och konstnären handlar om alkoholmissbruk, ensamhet och förtvivlan. Asle har en namne, kallad Namnen, som är identisk med honom, men djupt alkoholiserad. Ett alter ego som skakande av abstinens intuitivt kallar honom till undsättning. Själv har Asle slutat dricka efter mötet med kvinnan Ales och genom henne kommit in i den katolska tron och fått ett värdigt liv som konstnär. Men nu är Ales död, han är ensam med sina spegelbilder där minnet av drickandet följer honom som en skugga. En dag hittar han Namnen liggande ute i snön. Han har kollapsat under sitt missbruk och Asle får hjälpa honom till sjukhuset där han senare avlider.

Mäster Eckhart är mycket tystlåten om sin egen väg till mystikens inre djup. Men hans uttolkare är ense om att något måste ha hänt som fört honom till ett existentiellt genombrott. Cyprian Smith OSB

skriver i sin bok om Mäster Eckhart, *Paradoxens väg*, om en händelse som kan ha självbiografisk bakgrund. Det är en passage i *Undervisande tal* där Eckhart likasom i förbigående talar om att även synden kan leda till ett gott resultat. Han säger: "Och också idag ser man sällan att människan uträttar något stort, utan att de dessförinnan på något sätt gjort felsteg." I den slutsatsen finns en medvetenhet om att den egna svagheten kan vägleda oss in i ett djupare beroende av Gud, menar Cyprian Smith. Han hänvisar till att psykiatern Carl Gustav Jung, som var en flitig Eckhartläsare, fäste stor vikt vid de orden. I jungiansk mening är det ofta bisatser av det slaget som berättar om det omedvetna sinnets innehåll och kan tolkas som "en konfrontation med skuggan".

Vi får sannolikt aldrig veta vad som förde Mäster Eckhart till inre helhet. Men Cyprian Smith är, liksom andra framträdande Eckhartforskare, övertygad om att han talar ur djupet av egen erfarenhet: "Varje sida av hans skrifter visar honom som en som talar med auktoritet och inte som en skriftlärare."

**M**ÄSTER ECKHART VAR inte bara en framträdande teolog och filosof (*lesemester*) utan också en betydande själavårdare (*lebemeister*). Han hade under långa perioder administrativt och pastoralt ansvar för ett stort antal kloster, varav många kvinnokloster och ordensliknande föreningar av fromma kvinnor, så kallade beginner. Ytterst få kvinnor kunde på den tiden läsa eller tala kyrkans och teologins språk som var latin. Därför undervisade Mäster Eckhart dem alltid på folkspråket tyska.

Enligt den katolske religions- och mystikforskaren

"Den som söker  
Gud med en  
metod finner  
inte Gud utan  
en metod."

Bernard McGinn så hade den medeltida teologin på folkspråket en annan och bredare publik än skolastikens och den monastiska traditionens teologi. Mäster Eckhart mötte ofta lekfolk och kvinnor som aldrig haft tillträde till bibelstudier utan läste enklare skrifter, poesi och personliga vittnesmål om andliga visioner. Dominikaner som undervisade på folkspråket stod, enligt McGinn, för en ny demokratisk utveckling i 1200-talets mystik. Han liknar Eckharts undervisning för män och kvinnor i lekfolket vid ett närmast "sekulärt budskap" om en helt ny möjlighet till gudsnärvaro. Guds grund kräver inte ens ett traditionellt religiöst liv, var budskapet. "Den som söker Gud med en metod finner inte Gud utan en metod."

Att religiös erfarenhet kan nås utanför trons värld

upprörde Mäster Eckharts överordnade. Speciellt eftersom han predikade detta för den så kallade ”religiöst obildade massan”. Men för konstnären i Jon Fosses *Septologin* är Mäster Eckharts lära ren själavård. Han litar på mästarens ord om att man lika gärna kan möta Gud i en lada som i en kyrka. Och att, som han säger, ”många av dem som inte tror på Gud är de som i själva verket gör det, medan de som gör allt för att visa att de tror på Gud bara tror på något annat än Gud, på en avgud, för de tror på goda gärningar, på bot och fasta, på sakrament, liturgi, på att den eller den livsföringen för dem närmare Gud...”. Det befriande budskapet för Asle är att de flesta som är utanför kanske i själva verket är innanför.

**HUR LÄSER DÅ VI** Jon Fosses texter? Eller lyssnar på dem? Vad händer i mötet med den repetitiva formen och den vindlande tankegången? Vad gör vi med alla nära och nakna frågor? Om Gud bortom Gud, om döden, om tomheten och bönen?

I essän *Anagogia* i *När en ängel går genom scenen* ger Fosse läsaren några nycklar. Han skriver om de fyra läsarterna som fanns på Dantes tid: den *historiska* och bokstavliga läsningen där litteratur uppfattas som bilder av verkliga händelser (*sensus literalis*); den *allegoriska* som söker en djupare, bakomliggande mening med texten (*sensus spiritualis*) och den *moraliska* läsarten, *tropologia*, som riktar in sig på livslärdom. Det är tre sätt att läsa litteratur som är vanligt förekommande i vår tid medan ytterligt få tillämpar den fjärde *anagogiska* läsarten. Det är en läsning som är ”inställd på textens högsta nivå” genom mystik förnimmelse (*sensus mysticus*). I en sekulariserad tolkning innebär anagogisk läsning att öppna sig för det oförståeliga i litteraturen, såsom just oförståeligt.

Fosse skriver: ”Man öppnar sig för den oförståeliga resten. Och den resten är litteraturens mest värdefulla hemlighet.”

I det här sammanhanget kan det tilläggas att den fjärde läsarten är bibelläsningens djupaste hemlighet. Anagogisk bibelläsning är eskatologiskt inriktad och har med tidens fullbordan och den himmelska fullkomningen att göra. Anagogisk betyder just det som ”för uppåt”, mot himmelen. Att i bön och kontemplation över texten öppna sinnet för själens förning med Gud.

---

**LISBETH GUSTAFSSON** är journalist och författare. Hon arbetade under flera år som nyhetsjournalist på *Aktuellt* och som projektledare för religion och livsåskådning på Sveriges television. Hon är ordförande i Mäster Eckhartsällskapet på Sigtunastiftelsen och hedersdoktor i teologi vid Uppsala universitet.

#### KÄLLOR

Jon Fosse.

*När en ängel går genom scenen*. Tidskriften 10TAL, 2016.

*Det andra namnet: Septologin I-II*. Albert Bonniers förlag, 2021.

*Jag är en annan: Septologin III-V*. Albert Bonniers förlag, 2022.

*Ett nytt namn: Septologin VI-VII*. Albert Bonniers förlag, 2023.

Mäster Eckehart.

*Predikningar I*. Artos, 1984.

*Undervisande tal*. Artos, 1984.

*Medeltida mystik*. Artos 1987.

#### ÖVRIG LITTERATUR

Cyprian Smith. *Paradoxens väg*. Veritas förlag, 2010.

Bernard McGinn (red). *Meister Eckhart and the Beguine Mystics*. Continuum Publishing Company, 1994.